

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ОТРИМАННЯ ВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Суперечності у правдивих показаннях допитуваних у справі осіб можуть бути викликані різними причинами, що змушує слідчого вдаватися до отримання додаткової доказової інформації.

Ключові слова: особливості запам'ятовування, тривалість збереження інформації, короткочасна пам'ять, відтворення події в пам'яті.

Постановка проблеми. Криміналістичною характеристикою називається система відомостей про криміналістично-значимі ознаки злочинів, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів. Її метою є оптимізація процесу розкриття і розслідування злочину [1, с. 190].

Процеси запам'ятовування, збереження і подальшого відтворення інформації визначаються тим, яке місце займає вона в діяльності суб'єкта, яка її значущість, для чого людині ця інформація. Найбільш продуктивно запам'ятовується подія, зв'язана з метою діяльності, з її основним змістом. У цих випадках навіть мимовільне запам'ятовування може бути більш продуктивне, ніж довільне.

Менш продуктивно запам'ятовуються події, не зв'язані з метою діяльності. Найменше ефективно відбувається запам'ятовування нейтральних, фонових подразників, не пов'язаних зі змістом або з характером протікаючої дії. Необхідною умовою запам'ятовування нейтральних фонових подразників є прояв орієнтовної реакції на "новизну" або "яскравість" їх образу.

Мета дослідження. Суб'єктивні елементи криміналістичної характеристики злочинів мають складну структуру і охоплюють загальні демографічні ознаки: дані про спосіб життя, навички і схильності, зв'язки і стосунки, а також дані про суб'єктивні особливості особи.

Ступінь наукової розробки. Фундаментальний внесок у дослідження вказаної проблеми зробили вчені Бахін В.П., Гончаренко В.Г., Сокиран Ф.М., Костицький М.В., Коновалова В.І., Кузьмічов В.С., Нор В.Т., Удалова Л.Д., Шепітько В.Ю. та ін.

Варто особливо сказати про вплив емоцій на процес запам'ятовування. Запам'ятовування буде продуктивнішим, якщо сприйняття здійснюється на тлі підвищеної емоційності. Коли події зачіпають почуття, то розумова діяльність людини стає активнішою, примушуючи неодноразово повертатися до пережитого.

Виклад основного матеріалу. Свідок, потерпілий, підозрюваний і обвинувачений можуть ліпше запам'ятовувати в одних випадках приємне, в інших - неприємне, залежно від того, що їм у даному випадку більш важливо, що для них більш значуще. Експерименти, проведені П.І. Зінченко, показали: "Як неприємні, так і приємні події можуть у багатьох випадках втратити для людини своє актуальне значення і бути забутими через найрізноманітніші терміни. Це може відбутися залежно не тільки від того, яке значення вони мали свого часу для людини, але й у зв'язку з новими обставинами її життя і діяльності, які можуть змінити первинний сенс і значення цих подій для особистості" [2, с. 27].

Слідчому необхідно враховувати індивідуальні характеристики особливостей свідка, потерпілого, підозрюваного й обвинуваченого: за інших рівних умов одні люди схильні до запам'ятовування приємного, інші - неприємного, залежно від складу характеру особи - оптимістично чи песимістично.

Сприйняття і запам'ятовування події злочину потерпілим і обвинуваченим має свої особливості. Не завжди правильне наше уявлення про те, що сила і яскравість подразника забезпечують у звичайних умовах сприйняття, чіткість і міцність відображення. Надмірно сильні враження не тільки підкріплюють, але в певних ситуаціях послаблюють або повністю приглушують те, що відображене.

На запам'ятовування події, сприйнятої свідком, потерпілим, обвинуваченим, зазвичай впливає їх подальша діяльність. Під її впливом враження можуть повністю або частково забуватися.

Спогад і пригадування не є процесами, ізолюваними один від одного. Між ними існує двосторонній взаємний зв'язок. Пригадування є, з одного боку, передумовою відтворення, а з іншого - воно виявляється його результатом [3, с. 326]. Пригадування здійснюється у процесі відтворення, в ході розповіді свідка, потерпілого, підозрюваного й обвинуваченого на допиті. Звід-

си важливий тактичний висновок: не варто, без крайньої потреби, переривати вільне оповідання допитуваного. Поставлене в ході вільної розповіді питання часто розсіює увагу допитуваного, порушує хід його думок, заважає пригадуванню фактів. Не випадково рекомендується починати допит з вільної розповіді, оскільки це сприяє активізації латентного шару, відображеного в пам'яті.

За тривалістю збереження сприйнятого розрізняють пам'ять двох видів - короткочасну і довготривалу, механізми яких абсолютно різні. Інформація про будь-яке явище спочатку поступає в блоки короткочасної пам'яті, звідти може перейти в блоки довготривалої пам'яті і зберігатися невизначений термін. Перехід інформації з довготривалої пам'яті в короткочасну є процес відтворення інформації [4, с. 11].

Вважають, що короткочасна пам'ять пов'язана з циркуляцією імпульсів по замкнених нервових зв'язках.

Тривалість реверберації протягом тривалого часу (30-50 хв) викликає стійкі структурні зміни в нервових клітинах мозку, які є механізмом довготривалої пам'яті.

Особа на декілька хвилин може легко запам'ятати номер випадкового телефону або номер автомобіля і потім забуває його. Друкарка при друкуванні утримує в пам'яті невеликі уривки тексту до тих пір, поки друкує. Це результат функціонування оперативної пам'яті, що виділяється з короткочасної пам'яті, оскільки інформація, що зберігається в ній, використовується рідко. Той же номер телефону або автомобіля, якщо ми користуватимемося ним триваліший час, закріплюється в нашій пам'яті (реверберація). Так, реверберація - це перехід інформації з короткочасної в довготривалу пам'ять. Процес переходу інформації з короткочасної пам'яті в довготривалу називається процесом консолідації, тобто закріплення. Якщо людина в результаті події злочину отримала механічну травму голови, то консолідація може порушитися і він забуває події, що безпосередньо передували отриманню травми. Якщо ж процес консолідації завершився, то інформація утримується в пам'яті довго і ніякі дії не можуть її викоренити. Навіть охолодження організму до дуже низьких температур не приводить до того, щоб забулося відображене [5, с. 17].

Відомості про короткочасну і довготривалу пам'ять вельми значущі для слідчої роботи. Знання закономірностей їх функціонування полегшить слідчому правильний вибір тактичних дій впливу на людину з метою правильного відтворення забутого.

Забування – процес, протилежний відображенню та збереженню. Те, що особа забуває, - явище фізіологічно цілком нормальне. Зовсім не обов'язково, щоб свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений постійно тримали в пам'яті образи тієї або іншої людини або предмета, пов'язані з якимсь злочином, безперервно думаючи про них. Як уже мовилося вище, перехід інформації з короткочасної пам'яті в довготривалу є простий вид тимчасового забування. Якби вся інформація, що накопичується в пам'яті, одночасно спливала у свідомості людини, то було б практично неможливе продуктивне мислення. Тільки зусиллям волі люди кожного разу витягують з довготривалої пам'яті ту частину інформації, яка необхідна для виконання даного виду діяльності. "Рух думки, - пише А.Н. Лук, - та нитка, яка переводить необхідну інформацію з тривалої пам'яті в оперативну" [6, с. 80]. Такий і механізм відтворення свідчень свідком, потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим.

Проте зазначимо, що відновлення в пам'яті яких-небудь подій, тобто перехід інформації з довготривалої пам'яті в оперативну, не завжди проходить гладко. Допитуваний іноді не може пригадати необхідні відомості. Чи означає це, що вони безповоротно забуті? На таке питання учені відповідають по-різному. Одні стверджують, що нормально функціонуючий мозок утримує і зберігає весь життєвий досвід індивіда, що трудність полягає тільки в неможливості їх довільного відтворення. На думку інших, частина інформації не зберігається в пам'яті людини, забувається абсолютно. Не вникаючи в суть цієї суперечки, відзначимо тільки одне важливе для нас науково-дowodене положення: пам'ять зберігає більше відомостей, ніж відтворює. Враховуючи це, слідчий повинен застосувати серію тактичних прийомів активізації асоціативних зв'язків і так сприяти відновленню в пам'яті відомостей про обставини, що цікавлять слідство.

Люди легко і швидко забувають відомості, які вони не використовують, не освіжають у пам'яті, рідко відтворюють у повсякденному житті. Але спостерігаються випадки, коли і події, що багато разів відтворювалися, раптом забуваються і, незважаючи на зусилля людини, не пригадуються відразу. Подібні "осічки" пам'яті не є відхиленням від норми, зазвичай вони швидко проходять. У необхідних випадках слідчий може попросити допитаного свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого повідомити додаткове те, що він пригадає після допиту, або провести через певний час повторний допит. Слідчий не

повинен втрачати надію і в тому випадку, якщо навіть якась обставина допитуваному покажеться безповоротно забутою, оскільки, спонукаючи допитуваного до активної розумової роботи і мобілізації вольових зусиль, можна домогтися пригадування забутого.

При відтворенні якої-небудь події завжди має місце пізнання. У даному випадку мається на увазі не пізнання предмету або людини при повторному сприйнятті під час слідства, а пізнання допитуваним відтворного, ним матеріалу на допиті. Відтворення факту, явища, яке не супроводжується відчуттям пізнання, не усвідомлюватиметься як спогад. Тому від ступеня пізнання відомостей, що повідомляються, залежатиме точність і правильність показань [7, с. 33]. Пізнання має ступінь вираженості - від слабого відчуття знайомства з відтворюваним матеріалом до повної упевненості в його точності. Саме цим пояснюється прояв упевненості або невпевненості допитуваного щодо того, що він розповідає слідчому. Треба пам'ятати, що оцінка свідчень свідком, потерпілим, підозрюваним або обвинуваченим не завжди може відповідати дійсності. Практиці відомі випадки, коли свідчення, точність яких здавалася безперечною, згодом виявлялися помилковими. Пізнання іноді створює ілюзію достовірного знання, викликає помилкову упевненість в міцному запам'ятовуванні матеріалу, зовнішності людини, приводячи до добросовісної помилки.

Тому в ході допиту потрібно уміти розумітися на індивідуальних відмітностях пам'яті свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого.

Індивідуальні властивості пам'яті виявляються, з одного боку, в особливостях процесу, тобто в тому, як здійснюється запам'ятовування, збереження і відтворення, а з іншого - в особливостях змісту пам'яті, тобто в тому, що запам'ятовується. Різні поєднання цих особливостей роблять пам'ять кожної людини індивідуальною в сенсі її продуктивності. У процесах пам'яті індивідуальні відмітності виражаються у швидкості, точності, об'ємі, міцності запам'ятовування (тривалість збереження) і готовності (швидкості) до відтворення, які визначаються біологічними особливостями, умовами життя та виховання.

Висока продуктивність професійної пам'яті пояснюється спрямованістю інтересів людини. Іноді професійна пам'ять пов'язана з тривалим тренуванням і обдарованістю (музиканти, математики, читці). Вона може залежати також від якості уваги, стану людини у момент сприйняття і т.д. Готовність пам'яті допитуваного до відтво-

рення також залежатиме від знань, життєвого досвіду і т.п.

Друга особливість виявляється в тому, що в одних осіб продуктивно закріплюється образний матеріал (обличчя людей, предмети, зображення, звуки, кольори і т. п.), у других - словесний (слова, думки, числа і т. п.), у третіх - переваг у запам'ятовуванні певного матеріалу не спостерігається.

Запам'ятовуються не всі враження, отримані особою. Асоціативні зв'язки утворюються вибірково. Крім того, подія може по-різному зберігатися в пам'яті. Образи одних предметів і явищ утримуються невизначено довго, а інші забуваються. Те, що не забуває особа, може бути повним або частковим, тривалим або нетривалим. Чинником, що детермінує цей процес, є знову-таки діяльність особи.

Залежно від мети діяльності запам'ятовування може носити мимовільний або довільний характер. При довільному запам'ятовуванні відбувається осмислення образу, відбір і узагальнення головного в нім, а якщо потрібно інформація заучується. При мимовільному ж запам'ятовуванні закріплення враження відбувається ніби само собою, без зусилля з боку того, хто сприймає. З результатом останнього виду запам'ятовування слідчому якраз і нерідко доводиться мати справу. Практика показує, що мимовільне запам'ятовування, як і довільне, в більшості випадків забезпечує правильне відтворення потрібної інформації на допиті.

Існує також особливий випадок так званої зорово-образної пам'яті. Переважаючий розвиток одного з типів пам'яті (зорової, слухової, емоційної, рухової і т. д.) пов'язаний також з особливостями особи, умовами життя та діяльності людини. Так, у філософів, юристів високо розвинена словесно-логічна пам'ять; у спортсменів, артистів балету, оперети - рухова пам'ять; у артистів драми, кіно - слухова й емоційна; у художників, архітекторів - зорова; у музикантів - слухова; у хіміків - нюхова; у дегустаторів - смакова; у сліпих - нюхова і дотикова.

Та, незважаючи на таку перевагу одного з видів пам'яті взагалі, у кожної людини провідне положення займає все-таки словесно-логічна пам'ять. Це зумовлено співвідношенням першої та другої сигнальних систем. П. Павлов вважав, що друга сигнальна система у людини головна, оскільки вона підпорядковує собі діяльність першої сигнальної системи, "тримає її під контролем" [8, с. 232].

Індивідуальні відмітності пам'яті можуть виявлятися в тому, що одна людина добре запам'ятовує дати, цифри (наприклад, бухгалтери,

рахівники), інша - імена людей (працівники громадських організацій, відділів кадрів), третя - колір фарб (художники, малярі).

Для правильної оцінки свідчень свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого слідчому важливо знати закономірності процесу розвитку пам'яті людини.

Пам'ять розвивається й удосконалюється протягом усього життя. На неї впливають розвиток нервової системи людини, умови виховання і навчання, виконувана робота. При цьому розвиток відбувається як кількісно - шляхом збільшення швидкості й обсягу запам'ятовування, так і якісно - шляхом переходу від образного до словесного, від мимовільного до довільного запам'ятовування.

У дітей дошкільного віку (4-6 років) пам'ять в основному мимовільна й образна. Вони значно ліпше запам'ятовують і довше зберігають все яскраве, нове, таке, що справляє на них сильне враження, а також предмети вжитку і звичні дії, що багато разів повторюються на очах дитини. Ліпше запам'ятовуються зрозумілі для дитини предмети і явища. У цьому віці дитина, в міру своїх здібностей, осмислює сприйняту інформацію. Для нас велике практичне значення має висновок з експериментів А. У. Запорожця, який вважає, що спроби з боку дорослого поставити перед дитиною 3-4 років завдання запам'ятати щось, що не вплине на неї, не приводить ні до яких результатів [9, с. 86]. Отже, можливість використання дітей указанного віку, як лжесвідків виключається.

У молодшому шкільному віці діти можуть довільно запам'ятовувати, але у сприйнятті словесного матеріалу вони ще не навчилися виділяти і користуватися опорними смисловими пунктами.

Інтенсивний розвиток словесно-логічної пам'яті відбувається у підлітків середнього шкільного віку і досягає провідного значення у підлітків старших класів. Останнім уже властиві риси пам'яті дорослої людини. У них значно зростає міцність збереження і точність відтворення подій [10, с. 85].

Установлено, що до 20-25 років пам'ять зазвичай поліпшується, до 40-45 років зберігається на одному і тому ж рівні, потім поступово починає слабшати [11, с. 68].

Люди похилого віку легко забувають поточні події. Але це лише один етап вікових порушень пам'яті. На наступних етапах забуваються трудові навички, не відтворюються набуті знання, втрачається пам'ять відчуттів і, нарешті, пам'ять звичок. Але у старих людей зберігаються враження дитячих років. Знання вікових особливостей пам'яті важливі для слідчого, оскільки допо-

магають йому орієнтуватися в причинах розбіжностей свідчень людей різного віку.

Слідча практика знає і такі випадки, коли свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений абсолютно упевнено "згадують" факт, якого не було насправді. Таке порушення відноситься до патології, але нерідко спостерігається і у цілком здорових людей, наприклад, у стомленого допитуваного.

Бувають випадки провалів пам'яті (амнезії), коли з свідомості випадають події, що заповнюють певний (більший або менший) відрізок часу. Провали пам'яті можуть наступити, зокрема, у потерпілого після отриманої травми або неприємного стану. Нерідко слідчому, уміло користуючись асоціаціями, вдається домогтися того, що провал пам'яті усувається.

При хворобі Корсакова (психічне захворювання в алкоголіків) різко порушується функція відображення, але майже не порушується функція збереження в пам'яті подій і відтворення їх. Подібні явища також властиві людям похилого віку і людям, що страждають склерозом мозкових судин.

Узагалі ж варто сказати, що існують люди, пам'ять яких працює завжди безвідмовно, без зривів і промахів і без спотворень. Щоб домогтися максимальної повноти відтворення, слідчому важливо зробити правильний вибір часу допиту свідка, потерпілого, підозрюваного й обвинуваченого. Спроби учених визначити час найбільш продуктивного відтворення інформації виявилися безуспішними. Проте вони небезпідставно вважають, що можливість втрати і спотворення сприйнятого матеріалу з часом збільшується.

Висновки. Звідси випливає, що чим ближче за часом допит свідка, потерпілого, підозрюваного й обвинуваченого до тієї події, про яку він розповідає, тим більша вірогідність повноти і достовірності у свідченнях.

Але з цього загального правила бувають винятки. Свідчення, дані безпосередньо після події злочину, іноді виявляються неповними, недостатньо ясними, непослідовними. Таке явище пояснюється тим, що відбувається відразу ж після сприйняття процес гальмування, тому робить первинне відтворення недостатньо продуктивним. Протягом подальших двох-трьох днів у процесі збереження інформації відбувається зіставлення і посилення в пам'яті частин і елементів сприйнятого, їх смислових зв'язків.

Іноді відстрочений на два-три дні допит виявляється ефективнішим, ніж проведений безпосередньо після події.

Список літератури

1. Настільна книга слідчого .Наук. практ. видання для слідчих і дізнавачів / Панов М.І. та ін. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 190.
2. Зинченко П.И. Непроизвольное запоминание. — М., 1961. — С. 27.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — 2-е изд. — С. 326.
4. Лук А.Н. Память и кибернетика. — М., 1966. — С. 11.
5. Воронин Л.Г. Физиология и биохимия памяти. — М., 1967.
6. Лук А.Н. Память и кибернетика. — М., 1966. - С. 80.
7. Корнеева Л.М., Ордынский С.С., Розенблит С.Я. Тактика допроса на предварительном следствии. — М., 1958.-С. 33.
8. Павлов П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных // Поли. собр. соч. — 2-е изд. — М., 1951. — Т. 3. Кн. 1. — С. 232.
9. Запорожец А.В. Психология. — М., 1965. — С. 86.
10. Бодрынин Н.Ф., Бардин А.М., Лаврова Н.В. Возрастная психология. — М., 1965.- С. 85.
11. Корсаков С.С. Избранные произведения. — М., 1954. – С. 68.

Стаття надійшла до редколегії 31 серпня 2011 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії М.К. Якимчуком.

V.M. Melnjchok

Criminal characteristic of peculiarities of getting verbal information

Summary

Disputes in truthful testimonies of offenders may be called different reasons. It makes delective to obtain an additional evidence. The process of kuping in mind, storing and reproducing information is determined what place this information occupies in the activity of the person.

Key words: peculiarities of kuping in mind; the length of storage of information; brief memory; reproducing event in memory.

V.M. Мельничок

Криминалистическая характеристика особенностей получения вербальной информации

Аннотация

Противоречия в правдивых показаниях допрашиваемых лиц могут быть вызваны различными причинами, что заставляет следователя действовать для получения дополнительной доказательной информации.

Ключевые слова: особенности запоминания, длительность сохранения информации, кратковременная память, воспроизведение происшествия в памяти.